

AZ 1944-ES ELLENÁLLÁS KÉRDÉSEI

V E S Z P R É M Y L Á S Z L Ó B E R N Á T

E tanulmány célja az 1944. tavaszi–nyári, magyarországi társadalmi és fegyveres civil ellenállás néhány kérdésének megvilágítása lehetőleg új vagy kevésbé használt levéltári források tükrében. Ezen tanulmánynak nem célja feltárni a magyar honvédség részéről történő ellenállást vagy ellenállási kísérleteket,¹ az adminisztratív jellegű ellenállást,² vagy a politikai elit viselkedését.³ Hasonlóan nem kutatja a tanulmány a nyilas/hungarista hatalomátvétel idején történt ellenállási kísérleteket, melyekről részletes, egészen friss szakirodalom is elérhető.⁴ A zsidó ellenállási és önmentési kísérletek,⁵ illetve a holokauszt egyéb kérdései hasonlóan nem kerülnek tárgyalásra. A fenti – természetesen nagyon fontos – kérdések tárgyalásának elkerülése dacára is indokolt ennek a részkérdésnek a hangsúlyos kutatása.

HISTORIOGRÁFIA

A téma iránti nemzetközi érdeklődés deklaráltan alacsony. Mint egy holland történész 2013-ban kifejtette, a közép- és kelet-európai ellenállásról így is „túl sokat beszélnek”, szerinte éppen a nyugati népek ellenállásának rovására.⁶ Dovid Katz amerikai történész szerint a közép- és kelet-európai ellenállás kutatása eleve „revizionista” tevékenység.⁷ Deák István történész nagy ívű, az európai kollaborációt és ellenállást vizsgáló kötete az alább bemutatott eseményeket nem tárgyalja.⁸ A hazai kiadású könyvek kontextusában elmondható, hogy a magyarországi ellenállásról szóló kommunista szemléletű munkák a Szovjetunióból küldött vezetőkkel megerősített kommunista partizánmozgalmat részesítették előnyben, ezért számos történeti munkában az olvasható, hogy az ellenállás nyárra, illetve őszre alakult ki.⁹ Ez abba a múlt rendszer történései

1 Újabbán lásd – a korábbi szakirodalom részbeni felsorolásával – saját munkámat: VESZPRÉMY László Bernát: *Gyilkos irodák. A magyar közigazgatás, a német megszállás és a holokauszt*. Jaffa, Bp. 2019. 3. fejezet.

2 Ehhez lásd ímént idézett monográfiámat, különösen az 5. és 6. fejezeteket.

3 A politikai elithez lásd számos idézhető példa mellett: BARTHA Ákos: *Bajcsy-Zsilinszky Endre. Életút és utóélet*. MTA BTK TTI, Bp. 2019. 458.

4 Egészen friss irodalomként lásd p.: BARTHA Ákos: A kisegítő honvéd karhatalom és az ellenállás Budapest, 1944–1945. *Századok*, 2020/2. 281–326.

5 Lásd a következő munkát: NOVÁK Attila: Ellenállás vagy önmentés? Adalékok az 1944-es magyarországi cionista ellenállás problémájához. *Századok*, 2007/1. 143–166. Itt érdemes utalni rá, hogy a zsidó ellenállás terén is bőven jelennek meg új, adatgazdag kutatások. Lásd pl.: ADLER Tamás: Józsefvárosi zsidó ellenállás. *Kommentár*, 2019/1. 27–39. és MARGITTAI Linda: Zsidó ellenállás Délvidéken, 1941–1944. *Múltunk*, 2019/4. 12–53.

6 Ben BRABER: *This Cannot Happen Here. Integration and Jewish Resistance in the Netherlands, 1940–1945*. Amsterdam U. P., Amsterdam, 2013. 119–120.

7 Dovid KATZ: Is Eastern European ‘Double Genocide’ Revisionism Reaching Museums? *Dapim*, 2016/ november. 191–220., itt: 193.

8 DEÁK István: *Európa próbatétele. Együttműködés, ellenállás és megtorlás a második világháború alatt*. Argumentum, Bp. 2015.

9 PINTÉR István: *A magyar kommunisták szerepe a fegyveres ellenállás előkészítésében és szervezésében = Fegyverrel a fasizmus ellen. Tanulmányok a magyar ellenállás és a partizánharcok történetéből*. szerk. GAZSI

által megfogalmazott tételbe illeszkedik, miszerint „az európai népek csak ott tanúsítottak ellenállást, ahol a túloldaltól messzemenő segítséget és bátorítást kaptak”.¹⁰ A nem kommunista ellenállók közül kevesen kerülhettek a múlt rendszer emlékezetének pantheonjába, közülük Bajcsy-Zsilinszky Endrével kivélt tettek.¹¹

A nem kommunista szemléletű munkák terén a német megszállásról a rendszerváltásig írt egyetlen monografikus igényű könyv – Ránki György 1944. március 19-éje – nem használta az ellenállás itt kezelt példáit.¹² Még a vita-partnerei által gyakorta revizionizmussal vádolt Gosztónyi Péter sem idézte ezeket idevágó, rendszerváltás után közölt esszéjében.¹³ Bár futólag utalt létező partizántevékenységre, ám az itt idézett eseményeket nem tárgyalta Szita Szabolcs könyve sem a Gestapo magyarországi tevékenységéről.¹⁴ „Magyarországon semmiféle fegyveres ellenálló- vagy szabotázs csoport nem ad[ott] jelt magáról” – ez pedig már Ungváry Krisztián történész 2019-es monográfiájának megállapítása.¹⁵ Karsai László történész csak rákontrázott erre, amikor korábban arról beszélt, hogy „ellenállás pedig egyáltalán nem volt”.¹⁶

Ez egyfajta I. világháború alattihoz fogható, nyugalomban lévő hátszínű feltételezne. Külön fontos megjegyezni, hogy az itt használt iratanyagot már csak azért sem kezelte a közkezen forgó szakirodalom, mert sokan azt hiszik, hogy már nincsenek új források a kérdésben. Mint ismét Ungváry írta: már az „összes” forrás nyomtatásban elérhető.¹⁷ Valószínűnek tűnik, hogy hasonló motivációk vezettek más kutatókat is az új primer források kutatásának negligálásában Ezen írásban kiindulópontunk, hogy a téma hazai története a legkevésbé sem feltárt, további kutatásokat igényel, és további forrásokat kell felkutatni.

Ahogy Robert Gellately amerikai történész rámutatott a Gestapóról szóló tanulmányában: a német titkosrendőrséghez kötődő témák negligálásának sokszor egyszerűen a források nem ismerete az oka.¹⁸ Sajnos gyakran az elérhető forráskiadások sem teljesek. A német külügy Magyarországgal kapcsolatos forrásainak legnagyobb magyar nyelvű kiadása – mely szükségszerűen a német megszállás idejét is erősen érinti – már-már koncepciózusan hagyta ki a civil ellenállásra (vagy éppen a magyar közigazgatásra) vonatkozó iratokat.¹⁹ Ugyan Edmund Veesenmayer német birodalmi megbízott erre vonatkozó jelentéseinek egy részét fakszimilében már közölte Randolph L. Brahm, megdöbbentő módon a közkezen forgó II. világháborús irodalom alig idéz ezekből.²⁰ Ráadásul még ez a két forrásgyűjtemény sem közölte az összes, a német megszállás ezen aspektusaira vonatkozó iratot. Brahm válogatásához deklarálta azt a szempontot alkalmazta, hogy nem idézte a holokauszthoz konkrétan nem kapcsolódó német biztonsági rendőrségi iratokat. Mint válogatási szempontjainak bemutatásánál írta, az olyan iratokat, amelyek „csak” „partizánokról, szabotőrökről és kémekről” szóltak,

a téma hazai története legkevésbé sem feltárt

József – PINTÉR István, Zrínyi, Bp. 1968. 9–46., itt: 22–23.; KOVÁCS István – FLÓRIÁN János: *Magyar szabadságharcosok a fasizmus ellen. Iratok a magyar partizánmozgalom történetéhez*. Athenaeum, Bp. 1946. 10., 18., 22., 27.

10 Karsai Elek kapcsán írja: SCHÖN Dezső: *Történelmi revízió. Új Kelet*, 1969. március 19. 3.

11 Bajcsy-Zsilinszkyhez újabban lásd: BARTHA: *Bajcsy-Zsilinszky Endre. I. m.*

12 RÁNKI György: 1944. március 19. Kossuth, Bp. 1968. Érdemes hozzátenni, hogy Veesenmayer jelentéseit Ránki ismerte és használta is, ám az itt idézett ellenállásokat nem elemezte. Lásd például: *Uo.* 271.

13 GOSZTONYI Péter: *A magyar ellenállási mozgalom és visszhangja a német iratok tükrében = Magyarország. 1944. Fejezetek az ellenállás történetéből*. szerk. M. Kiss Sándor, Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp. 1994. 9–32. Mint Ránki, úgy Gosztónyi is hivatkozik Veesenmayer más jelentéseire, ám nem idézi az ebben a tanulmányban citált példákat. Lásd: *Uo.* 14.

14 SZITA Szabolcs: *A Gestapo tevékenysége Magyarországon, 1939–1945. A német Titkos Államrendőrség Magyarországon a II. világháború idején*. Corvina, Bp. 2014. 82.

15 UNGVÁRY Krisztián: *Hősök? A budapesti csata német katonai elitje*. Jaffa, Bp. 2019. 98–99.

16 LEGÁT Tibor: „Lefeljebb a szuverenitás látszata veszett el”. Interjú Karsai Lászlóval. *Magyar Narancs*, 2014/12.

17 UNGVÁRY Krisztián: *A Horthy-rendszer mérlege. Diszkrimináció, szociálpolitika és antiszemitizmus Magyarországon, 1919–1944*. Jelenkor–OSZK, Pécs–Bp. 2012. 451.

18 ROBERT GELLATELY: The Gestapo and German Society. Political Denunciation in the Gestapo Case Files. *The Journal of Modern History*, 1988/december. 654–694., itt: 656.

19 *A Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról, 1933–1944*. szerk. RÁNKI György, Kossuth, Bp. 1968.

20 *The Destruction of Hungarian Jewry. A Documentary Account*. szerk. Randolph L. BRAHAM, Pro Arte, New York, 1963. Néhány alkalommal idézi a forráskiadást a következő könyv, de sosem az itt tárgyalt ellenállások bemutatására: KÁDÁR Gábor – VÁGI Zoltán: *A végső döntés. Berlin, Budapest, Birkenau 1944*. Jaffa, Bp. 2013. 221., 211., 209., 202., 195., 191. Hasonlóan citálja a dokumentumgyűjteményt a következő munka, de csak a német megszállást kiváltó indokokat idézi belőle: UNGVÁRY: *A Horthy-rendszer... I. m.* 520.

Feláldozott város –

Budapest bombázását figyelő
távmerős légvédelmi alakulat,
1944 tavasza
(Fortepan)

kihagyta.²¹ Az itt idézett kihagyások segítenek kontextusba helyezni az olyan el-
sietett történelmi megállapításokat, mint például Ungváryé, aki szerint „a német
megszállók nem tudtak róla”, hogy lett volna ellenállási tevékenység.²² A to-
vábbiakban elsősorban Veessenmayer távirataira támaszkodunk, kiegészítve
más német levéltári iratokkal, továbbá a kontextusba helyezés igényével össze-
vetve azokat a magyar rendvédelmi szervek primer forrásaival.

NEMZETKÖZI ÖSSZEHASONLÍTÁS

A magyarországi ellenállás vizsgálatánál érdemes figyelembe venni a témáról
megjelent nyugat-európai munkákat és a történelmi diskurzus alakulását. Össze-
hasonlítva Magyarországot – mely országot a szakirodalom a közép- és kelet-
európai kollaboráció egyik negatív végleteként szokta kezelni – Hollandiával²³
– amelyet a szakirodalom a nyugat-európai kollaboráció negatív végleteként
említi –, feltűnő a magyarországi ellenállás korai kifejlődése: ha nem számít-
juk a sátoraljaújhelyi börtönkitörést, esetleg azt a megszállást követő káosz
számlájára írjuk, akkor is körülbelül egy hónapot kapunk. Míg Hollandiában
az első ellenállási kísérlet dátuma 1941 februárja (azaz majdnem egy évvel az
1940. májusi német megszállást követően alakul ki), s még ez is zsidó ellenállási
kísérlet utcai verekedés keretében, addig Magyarországon már április végén

21 *The Destruction... I.m.* 1. köt. XCV. 1944. április 15-i dokumentumhoz fűzött megjegyzések. Alkalmanként
egyébként Braham is utalt megjegyzéseiben arra, hogy egyes dokumentumok az ellenálláshoz kötődnek,
vagy hogy az országban „megnőtt a partizántevékenység”. Lásd: *Uo.* 1. köt. IC. 1944. május 14-i jelentéshez
fűzött megjegyzését és 1. köt. C. 1944. június 1-i jelentéshez fűzött megjegyzését. Érthetetlen, hogy legalább
ezeket miért nem idézték a forráskiadást egyébiránt használó, fenti munkák szerzői.

22 UNGVÁRY Krisztián: Tabudöntő tételek? *Betekintő*, 2020/1. 100.

23 A kérdésben lásd kéziratban lévő munkámat: VESZPRÉMY László Bernát: *Amszterdam, Auschwitz, Buda-
pest. A hollandiai és a magyarországi holokauszt komparatív perspektívában* (kézirat).

komparatív perspektívában komoly fegyveres ellenállásról számoltak be német jelentések. Mint Leni Jachil izraeli történész rámutatott, a tényleges holland fegyveres ellenállás 1943 második felében indult be – ekkor a németek már három éve megszállva tartották Hollandiát.²⁴ Becsületére legyen mondva napjaink nemzetközi holokauszt-kutató szakirodalmának, hogy a korán kialakuló és filoszemita jelzőkkel illetett holland ellenállást mára nagyrészt „mítoszként” kezelik.²⁵ Holland ellenállás természetesen volt, de nem volt gyors, és filoszemita sem. Az ellenállás filoszemita jellegéről szóló mítoszpítés elkerülésének fontosságáról és magyar forrásairól később szólunk.

LETARTÓZTATÁSOK

A letartóztatások terén elsősorban a politikai elit soraiból történt letartóztatásokat szokás idézni,²⁶ dacára annak, hogy a megszállást követően belügyi rendelet kötelezte a főszolgabírókat a baloldali elemek internálására, illetve a rendvédelmi erőket a szökni próbáló zsidók letartóztatására.²⁷ Csendőrségi utasítások szerint azonban nem csak a baloldaliakat, de minden zsidót, liberálist, angolbarátot, kiscgazdát és parasztpártit meg kellett figyelni, különösen az utóbbiakat.²⁸ A váci rendőrség példának okáért nem csak kommunistákat, de a teljes váci szociáldemokrata párttagságot letartóztatta.²⁹

Az egyéni akciókban letartóztatottak számát már április 26-án 8046 főben adta meg Veessenmayer német birodalmi követ, aki Berlinbe írt táviratában a német biztonsági rendőrség budapesti regionális parancsnokságának jelentését foglalta össze. Igaz, a lefogottak többsége zsidó volt, de voltak köztük szociáldemokraták, polgári demokraták és kommunisták is.³⁰ A következő egyéni letartóztatásokról szóló adat április 28-i, ekkor már 8225 főt tartóztattak le, azaz három nap alatt 179, körülbelül napi 60 egyént.³¹ Akár azt is gondolhatnánk, hogy a számok túlzók, de magyar közigazgatási iratokból tudjuk, hogy csak az ipolysági járásban eredetileg 150 baloldali egyént írtak össze,³² és egyetlen március 22-i budapesti akció alkalmával 25 főt vettek őrizetbe a német biztonsági erők a Kereskedelmi Alkalmazottak Egyesületének helyiségében.³³ Mivel a letartóztatásokban a magyar rendvédelmi erők is részt vettek – sőt a szökni kívánó zsidók letartóztatását lényegében teljes egészében ők végezték –, logikus magyarázatnak tűnik, hogy a baloldali elemek internálását is ideszámolták a német jelentések. Ezt erősítik a Magyarországi Vas- és Fém munkások Központi Szövetségének panaszai, miszerint a magyar rendvédelmi szervek által internált tagjaikat átadták a németeknek, esetenként – nyilván a zsidó származású egyéneket – külföldre deportálták.³⁴

A kolozsvári KdS (Kommandeure der Sicherheitspolizei und des SD; a német biztonsági rendőrség különítményeinek hivatalos megnevezése) magyar rendőrséggel együtt vadászott ellenállókra már április legelején,³⁵ s hasonlóan

24 Leni YACHIL: *Methods of Persecution. A Comparison of the 'Final Solution' in Holland and Denmark. Scripta Hierosolymitana*, 1972. 279–300., itt: 289. Itt érdemes utalni rá, hogy az általunk mélyebben nem vizsgált francia ellenállás kialakulását is hasonlóan, a magyarországi ellenállás kifejlődésénél lassabbnak írja le primer források alapján: BENE Krisztián: *A francia Ellenállás szerepe a második világháborúban. Közel múlt*, 2018/1. 46–59., itt: 46.

25 Katja HAPPE: *The Role of the Jewish Council During the Occupation of the Netherlands = The Holocaust and European Societies. Social Processes and Social Dynamics*. szerk. Frank BAJOHK – Andrea LÖW, Palgrave Macmillan, London, 2016. 207–221., 218.

26 A letartóztatások áttekintéséért lásd: <http://konfliktuskutato.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=298:magyar-allampolgarsagu-fogolycsoportok-a-naci-lagerrendszerben-&catid=35:naci-fogolykartonok>.

27 VESZPRÉMY: *Gyilkos irodák. I. m.* 121.

28 *Muzej Vojvodine (Újvidék [a továbbiakban MV])*, 25/136. Szegedi csendőrkörlet parancsnoksága valamennyi alárendelt alosztálynak. 1944. április 4.

29 VESZPRÉMY: *Gyilkos irodák. I. m.* 131.

30 *Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes* (Berlin [a továbbiakban PAAA]), R100.892 2282. Veessenmayer távirata [Karl] Ritter számára. 1944. április 26. A jelentés a 25-i napra vonatkozott.

31 PAAA, R100.892 2282. Veessenmayer távirata Ritter számára. 1944. április 28.

32 VESZPRÉMY: *Gyilkos irodák. I. m.* 121. A hatóságok ezt a számot aztán helyi mozgásterükben mérsékeltek.

33 *Politikátörténeti Intézet és Levéltár* (a továbbiakban PIL), 672.f.123.6e. 13. Magyarországi Vas és Fém munkások Szövetségének levele Király ezredes úr részére politikai letartóztatottak ügyében. 1944. május 9.

34 PIL, 672.f.123.6e. 5-7. Magyarországi Vas és Fém munkások Szövetségének levele Király ezredes úr részére politikai letartóztatottak ügyében. 1944. április 22. Továbbá Uo. 11. Ismeretlen levele Michaelis Adolf szerkesztő számára ifj. Pajor Rudolf ügyében. 1944. május 3. Továbbá Uo. 42. Kabók Lajos, Malasits Géza, Szeder Ferenc beadánya a magyar belügy részére. 1944. augusztus 19.

35 PAAA, R100.892 2282. Veessenmayer távirata Ritter számára. 1944. április 19.

tett a pécsi és a szegedi rendőrség is a Gestapo helyi kirendeltségeivel.³⁶ A budapesti Gestapo április 24-én lengyeleket tartóztatott le, és – érdekes módon – egy veszélyesnek ítélt meleg férfit, aki egyébiránt zsidó származású volt.³⁷ Április 27-én további lengyeleket tartóztattak le,³⁸ de június elején budapesti főiskolásokat is letartóztatott a magyar rendőrség, mert menekült lengyeleken segítettek.³⁹ Három holland tisztet is letartóztattak április 29-én Budapesten, akik még Hollandia német megszállása során szöktek el hazájukból.⁴⁰ A külföldi letartóztatottak emberveszteséget is szenvedtek, Szita adatai szerint legalább három lengyel emigránst a német különleges erők lőttek agyon.⁴¹

Április 27-én legitimistákat tartóztattak le Pécsen,⁴² május 5-én Újvidéken tartóztattak le a németek a magyar csendőrséggel együtt 77 kommunistát.⁴³ A szegedi KdS május 6-án 30 szerb ellenállót tartóztatott le,⁴⁴ majd május 13-án kaptak el 18 kommunistát a magyar csendőrséggel együtt.⁴⁵ Május 10-én Munkácscon hét, majd 14-én újabb négy ellenállót tartóztattak le magyar csendőrök.⁴⁶ Május 20-án Újvidéken tartóztattak le 58 főt német különleges erők a magyar rendvédelmi szervekkel együttműködve.⁴⁷ A közös nyomozások lefolyásának illusztrálására konkrét ügyirat is megmaradt a kassai rendőrségtől: Majoros István evangélikus baloldali férfit a németek kapták el, majd átadták a magyar rendőrségnek, de azzal a feltétellel, hogy német jogszabályok szerint járjanak el vele.⁴⁸ Kecskeméten május 15-én magyar közszolgákat és zsidókat – összesen húsz főt, köztük egy rabbit – tartóztattak le, mert közösen szerveztek összejeleket szovjet és angol rádió hallgatására.⁴⁹ Itt ugyan a zsidó ellenállásra nem térünk ki, de érdemes megjegyezni, hogy ellenálló tevékenység miatt magyar zsidók többször is kerültek a német biztonsági erők látókörébe, mely példák a „zsidó passzivitás” képét látszanak gyengíteni. Végül június 16-án Sükösdön két illegális rádióhallgató-szobát kapcsoltak le,⁵⁰ illetve Baranyaszentmártonon és Dárdán június 27-én fogtak el 20-20 főt magyar csendőrök.⁵¹

Hogy milyen okokkal is tudtak letartóztatni ellenálló – vagy annak tekintett – embereket Magyarországon a német megszállás alatt, illetve hogy milyen mértékig gyakorolt a németellenes egyénnel szemben nyomást a Gestapo az ország területén, három példa illusztrálja. A KdS Veessenmayer által összefoglalt május 9-i jelentése szerint a pécsi német politikai rendőrség letartóztatta a Szigetvár környéki Szentegát nevű apró faluban bujkáló bencés atyát, Pontiller Ödönt. „Nyílt németgyűlölő” volt az atya, állapította meg róla a jelentés, és Hitlert többször „Nérónak” nevezte.⁵² A német származású Pontillert 1945 februárjában, Németországban ki is végezték.⁵³ Szemléletes Szász Elemér kassai katolikus szállodatulajdonos, volt rendőr esete, akit azért deportáltak Auschwitzba, mert állítólag németellenes egyének hallgattak illegális rádiót szállodájában.⁵⁴ S végül ismert az egyébként zsidó anyától született, de a németek által nem zsidóként kezelt Kerényi Grácia esete. Az ekkor 17 éves, később neves írónt

36 PAAA, R100.892 2282. Veessenmayer távirata Ritter számára. 1944. április. 24.

37 PAAA, R100.892 2282. Veessenmayer távirata Ritter számára. 1944. április 24.

38 PAAA, R100.892 2282. Veessenmayer távirata Ritter számára. 1944. április 28. A jelentés április 27-ére vonatkozott.

39 PAAA, R100.892 2282. Veessenmayer távirata Ritter számára. 1944. június 3.

40 PAAA, R100.892 2282. Veessenmayer távirata Ritter számára. 1944. május 2.

41 SZITA: *A Gestapo... I. m.* 88.

42 PAAA, R100.892 2282. Veessenmayer távirata Ritter számára. 1944. április 28. A jelentés április 27-ére vonatkozott.

43 PAAA, R100.892 2282. Veessenmayer távirata Ritter számára. 1944. május 6. A délvidéki letartóztatásokhoz adalék, hogy július 17. és 21. között magyar hadbíróság – a források szerint német „munkacsoporttal” együtt – ítélkezett 200 letartóztatott kommunista aktivista felett. Lásd: HOLLÓSI Dániel József: A fiatal Kádár János a „megvert sereg” élén. *Archivnet*, 2015/2. <http://www.archivnet.hu/politika/a_fiatal_kadar_janos_a_megvert_sereg_elen.html?page=15&oldal=7>

44 PAAA, R100.892 2282. Veessenmayer távirata Ritter számára. 1944. május 9.

45 PAAA, R100.892 2282. Veessenmayer távirata Ritter számára. 1944. május 13.

46 PAAA, R100.892 2282. Veessenmayer távirata Ritter számára. 1944. május 20.

47 PAAA, R100.892 2283. Veessenmayer távirata Ritter számára. 1944. május 23.

48 *Státny archív v Košiciach* (Kassa), Mad'. král'. policajný kapitánát v Košiciach. 17. doboz. 3572/1944. Majoros István kommunista ellenálló ügye.

49 PAAA, R100.892 2282. Veessenmayer távirata Ritter számára. 1944. május 19.

50 PAAA, R100.892 2283. Veessenmayer távirata Ritter számára. 1944. június 25.

51 PAAA, R100.892 2283. Veessenmayer távirata Ritter számára. 1944. június 20.

52 PAAA, R100.892 2282. Veessenmayer távirata Ritter számára. 1944. május 9.

53 Papnak lenni. *Új Dunántúli Napló*, 2000. július 27. 6.

54 *Budapest Főváros Levéltára*, XXV.1.a.1946.197. 22. Szász Elemér vallomása Horváth György kassai rendőrkapitány népbíróági ügyében.

még áprilisban tartóztatták le, mert főiskolai hallgatóársai előtt kijelentette, hogy Magyarországot megszállták a németek. Édesapja egyébiránt német szimpátiájú nem zsidó magyar volt, aki a budapesti német követségen kérte számon lánya letartóztatását. A budapesti Gestapo ezért utánajárt, hogy „Kerényit meg lehet-e még találni, és egyáltalán él-e még”.⁵⁵ A válasz meg is érkezett 1944 novemberében, miszerint „tekintve németellenes viselkedését, [Kerényi] kiengedése a háború alatt szóba sem jöhet”. Mint kiderült, a lány Auschwitzot is megjárta, ekkor Ravensbrückben tartották, és életben volt.⁵⁶ Kerényi túlélte a háborút, ám példája mutatja, hogy egy németbarát családból származó kamaszlány is Auschwitzban köthetett ki, ha afféle objektív ténymegállapításokat tett, mint hogy Magyarországot a németek megszállták. Mindez azért is érdekfeszítő, mert míg a zsidókkal szembeni bánásmód elleni felszólalásért maximum internálás járt ebben az időszakban – sőt, a holokauszt folyamatának közigazgatási szabotálót sem végeztek ki, de még csak nem is deportálták –, addig a német megszállás kritizálásért potenciálisan halálbüntetés is járhatott. Mindez illeszkedik abba a megállapításba is, miszerint a németek számára az ország pacifikálása és háborús erőfeszítésekbe való további kényszerítése fontosabb volt, mint a zsidókérdés.⁵⁷

**a német megszállás
kritizálásáért
halálbüntetés
is járhatott** »

A FEGYVERES ELLENÁLLÁS PÉLDÁI

Az első ellenállási akció – főleg baloldaliak és szomszédos országok ellenállói-nak részvételével – a sátoraljaújhelyi börtönkitörés volt 1944. március 22-én.⁵⁸ Egy április 30-i jelentés szerint a magyar csendőrség már egy ideje figyelt egy máramaroszigeti partizáncsoportot, és ekkor 110 embert tartóztattak le. Közük voltak dezertőrök, de sokaknak voltak fegyvereik, revolverek, pisztolyok, robbanóanyagok, illetve magyar katonai egyenruhákkal is rendelkeztek.⁵⁹ Május 4-én a felvidéki Szepsi vasútállomásánál kíséreltek meg felrobbantani egy vonatot (a robbanás nem okozott kárt).⁶⁰ A kárpátaljai Bárdházán május 9-én támadtak vonatokra.⁶¹ Május 15-én Kassa mellett honvéd menetoszlopot támadtak meg, „vagonjaikat” kirabolták, lovakat, élelmet, fegyvert zsákmányoltak. Az erről szóló német jelentés honvédségi adatokra alapozva 400-450 főnyi ellenállót feltételezett a régióban.⁶² Május 16-án a kárpátaljai Kispáloson a magyar csendőrség 6 ellenállót fűlelt le, akik német egyenruhával is rendelkeztek és további ellenállók beszerzésén dolgoztak.⁶³ Május 18-án Munkácsról délre lelőttek egy ellenállót, majd 20-án még hármat, náluk gránátot és pénzt találtak, valószínűleg ejtőernyővel érkeztek Magyarországra.⁶⁴ Május 19-én Beregszásztól északra számolt fel a csendőrség egy 6 fős csoportot, akiknél álruhákat is találtak.⁶⁵ Május 23-án a kárpátaljai Szolyvánál támadtak gránáttal honvédekre, május 24-én pedig Bácsón lőttek rá egy őrhelyre.⁶⁶ Május 19-én a ma azonosíthatatlan „Viköz” település környékén 20 honvéd és 6 partizán csapott össze: egy ellenállót lelőttek, nála géppisztolyt, propagandaanyagot és magyar igazolványokat találtak.⁶⁷ Május 22-én az Újvidék melletti Futak és Begecs között

55 PAAA, R99451. Veesenmayer távirata Eberhard von Thadden részére, 1944. október 9. Itt érdemes jelezni, hogy Kerényi esetét Ungváry Krisztián is idézi friss monográfiájában, ám letartóztatásának okát nem részletezi. Lásd: UNGVÁRY: *Hősök? I. m.* 97. Kerényi esete a magyarországi németellenes politikai véleményformálás szélsőséges elnyomásának példája, hiszen csupán főiskolán tett megjegyzései alapján haláltáborba, majd koncentrációs táborba került. A hasonló megnyilvánulásokat Hollandia esetében a német biztonsági erők egyszerűen figyelmen kívül hagyták. Erről lásd: JACOB PRESSER: *Ashes in the Wind. The Destruction of Dutch Jewry*. Souvenir Press, Amsterdam, 1968. 278.

56 PAAA, R99451. Chef der Sicherheitspolizei und des SD távirata von Thadden számára. 1944. november 7.

57 VESZPRÉMY: *Gyilkos irodák. I. m.* 50, 82.

58 *Börtönfelkelés. Sátoraljaújhely, 1944. március 22.* szerk. SZÉKELY Klára, Magyar Ellenállók és Antifasiszták Szövetsége, Bp. 1994. 156.

59 PAAA, R100.892.2282. Veesenmayer távirata Ritter számára. 1944. április 30.

60 PAAA, R100.892.2282. Veesenmayer távirata Ritter számára. 1944. május 8.

61 PAAA, R100.892.2282. Veesenmayer távirata Ritter számára. 1944. május 11.

62 PAAA, R100.892.2283. Veesenmayer távirata Ritter számára. 1944. május 31.

63 PAAA, R100.892.2283. Veesenmayer távirata Ritter számára. 1944. május 28.

64 PAAA, R100.892.2283. Veesenmayer távirata Ritter számára. 1944. május 24.

65 PAAA, R100.892.2283. Veesenmayer távirata Ritter számára. 1944. május 23.

66 PAAA, R100.892.2283. Veesenmayer távirata Ritter számára. 1944. május 31.

67 PAAA, R100.892.2283. Veesenmayer távirata Ritter számára. 1944. május 26.

Feláldozott ország –
Német Panzer III tüzérségi
megfigyelő harckocsi roncsa
a Tigris utca 19. előtt
(I. kerület), 1945 tavasza
(Fortepan)

rakodóhajókat süllyesztettek el partizánok.⁶⁸ Május 26-án Kassán házkutatások során találtak civileknél fegyvereket.⁶⁹ Egy június 2-i jelentés szerint Marosvásárhelytől északnyugatra egy 120-140 fős „banditacsoport” ellen vetették be a német reguláris erőket.⁷⁰ Július 3-án a kárpátaljai Tiszabogdánynál 30 ellenálló csapott össze 10 határvadással. A jelentés szerint magyar veszteség nem történt, a partizánok között azonban „vérontást” csaptak.⁷¹ Szintúgy érdemes lenne behatóbban vizsgálni a Dunán és egyéb folyókon történő szabotázsakciókat, melyekről már május 22-én jelentettek.⁷²

68 PAAA, R100.892 2283. Veessenmayer távirata Ritter számára. 1944. május 27.

69 PAAA, R100.892 2283. Veessenmayer távirata Ritter számára. 1944. május 28.

70 PAAA, R100.892 2283. Veessenmayer távirata Ritter számára. 1944. június 2.

71 PAAA, R100.893 2285. Veessenmayer távirata Ritter számára. 1944. július 15.

72 PAAA, R100.892 2283. Veessenmayer távirata Ritter számára. 1944. május 22.

A KOMMUNISTA JELLEG KÉRDÉSE

Adja magát a kérdés, melyet Pócs Nándor történész úgy fogalmazott meg, hogy „kinek az ellenállásáról” van szó?⁷³ Ugyan a magyarországi szervezett kommunista partizántevékenységet nagyrészt mítosznak ítéli napjaink történetírása,⁷⁴ ennek oka elsősorban az lehet, hogy a múlt rendszer a Szovjetunióból Magyarországra küldött partizánok tevékenységét nagyította fel. Míg utóbbi valóban jóval kevesebbet tett, mint amire megemlékeztek – bár érdemes megemlíteni, hogy a partizántevékenységet felidéző források sem számolnak be különösebben komoly tettekről⁷⁵ –, a korabeli német és magyar rendvédelmi és közigazgatási iratokból kiviláglik, hogy valóban létezett partizántevékenység Magyarországon. Mint arra utalni fogunk, ezeknek a partizánoknak a tevékenységét azonban etnikai jellege miatt vagy politikai okokból is ignorálhatták, esetleg utólag „kommunistává tették”.⁷⁶

Ennek ellenére az itt idézett források tükrében megalapozottnak tűnik a feltételezés, hogy bizonyos partizánok kommunista nézeteket vallottak – noha a nemzetközi szakirodalom sem csak a kommunista ellenállókra tekint partizánként, hanem például a cionista ellenállásra is. Masha Cerovic német történész definíciójával élve ezek a kommunista partizánok a legkevésbé sem tekinthetők „a nép bosszúosztóinak”, hiszen a magyarországi lakosság többsége vajmi kevésbé volt kommunista érzelmű.⁷⁷ Az itt idézett ellenállóknak a többsége közel sem nevezhető igazoltan magyar kommunistának, a források tükrében a fegyveres ellenállást tanúsítók sokszínű háttérből érkeztek. Az itt kezelt források elemzése aláírja Bartha Ákos történész megállapítását, miszerint „az 1944-es ellenállás jóval sokszínűbb volt Magyarországon, mintsem hogy egyetlen csoportra összpontosítva értelmezessük a jelenséget”.⁷⁸

A déli határon működő jugoszláv partizánok tevékenysége azt a kérdést is felveti, hogy tekinthető-e tevékenységük egyáltalán – magyar szemszögből – a március 19-e után kezdődő német megszállásra adott válaszként. A jugoszlávok szempontjából ugyanis az ellenállás már Bácska „megszállásával” elkezdődött. 1943 júliusának végén az alsókaboli folyamórséget érte támadás, pisztollyal lőttek a magyar rendvédelmi erőkre, majd közelharcra is sor került.⁷⁹ 1944 januárjára a horvátországi kommunista aktivisták tevékenységükkel elkezdték megcélózni a szomszéd magyar területeket is, pamfletjeiket magyarra fordítva is terjesztették magyar településeken.⁸⁰ Március 19-e után mindössze ezt a tevékenységet folytatták. Ugyan egy szegedi csendőrségi forrás szerint sok túlzó jelentés szólt már április elején Magyarország területére érkezett ejtőernyősökről,⁸¹ a pécsi KdS április 20-án ejtőernyősökről számolt be Veessenmayernek Sellye térségében – ez nyilván jugoszláv partizánokat takart.⁸² A szegedi Gestapo június 30-án arról jelentett, hogy az ellenállók száma Bánátban nagyon megnőtt.⁸³ Ligetváron július elején öltek meg egy honvédet ellenállók, minden bizonnyal jugoszláv partizánok.⁸⁴ A délvidéki Nádálján, amikor július 21-én a helyi

73 Pócs Nándor: Palota-ellenállás. *Betekintő*, 2018/1. <http://www.betekinto.hu/sites/default/files/betekinto-szamok/2018_1_pocs_0.pdf>

74 Érdemes megjegyezni, hogy ez az étel aktuál- és emlékezetpolitikai nézeteket meghaladva létezik. Lásd: M. Kiss Sándor: Az ellenállás formái Magyarországon a második világháború kitörésétől a nyilas hatalomátvételig = *Páncélosokkal az életért*. „Koszorús Ferenc, a holokauszt hőse”. szerk. HANTÓ Zsuzsa – SZEKÉR Nóra, Kiskapu, Bp. 2015. 41–63., itt: 42–43. Vö. KARSAI László: Kitalált ellenfél. *Magyar Narancs*, 2019. november 14. 30–31.

75 *PIL*, 784.f.3.6e. 4. Partizáncsoportok listája.; *Uo.* 14. Kovács Imre önéletrajza.; *Uo.* 25., főleg 28. Nógrádi Sándor beszéde, 1946. május 11. „Tudatában vagyunk annak, hogy a partizánmozgalom Magyarországon nem öltött olyan széles méreteket, ahogyan mi azt szeretnénk volna” – fogalmazott Nógrádi 1946-ban.

76 *PIL*, 784.f.3.6e. 3. Partizáncsoportok listája. Itt lehet utalni a Nógrádi-csoport németek sorozását akadályozó tevékenységére, mely saját bevallása szerint is tiltakozó svábok akciójára „települt rá”.

77 Masha CEROVIC: *Fighters Like No Others. The Soviet Partisans in the Wake of War = Seeking Peace in the Wake of War. Europe 1943–1947*. szerk. Stefan-Ludwig HOFFMAN – Sandrine KOTT – Peter ROMIJN – Olivier WIEVIORKA, Amsterdam UP, Amsterdam, 2015. 203–214., itt: 205.; DEÁK: *Európa próbatétele... I. m.* 126.

78 BARTHA Ákos: *A magyar társadalom a második világháborúban. Kiüttervek és kommemoráció = Ütkeresés két korszak határán. A Katolikus Szociális Népmozgalom 75. évfordulójára*. szerk. KLESTENITZ Tibor – PETRÁS Éva – Soós Viktor Attila, Közl. Horváth József Népfőiskola, Agyagosszergény, 2019. 19–39., itt: 37–38.

79 *MV*, 9/13-a. Jelentés alsókaboli őrs szolgálatáról. 1943. október 31.

80 *MV*, 9/17. Szegedi csendőrkörület parancsnoksága valamennyi alárendelt nyomozóosztálynak. 1944. január 7.

81 *MV*, 9/51. Szegedi csendőrkörület parancsnoksága valamennyi alárendelt parancsnokságnak. 1944. április 6.

82 PAAA, R100.893 2282. Veessenmayer távirata Ritter számára. 1944. április 21.

83 PAAA, R100.893 2285. Veessenmayer távirata Ritter számára. 1944. július 8.

84 PAAA, R100.893 2285. Veessenmayer távirata Ritter számára. 1944. július 9.

partizánok felbukkantak, pánik tört ki, és nyolcvan család el akarta hagyni a települést; végül a csendőrök tettek rendet.⁸⁵ A somogyi főispán pedig arról kapott figyelmeztetéseket, hogy a zsidók átszöknek a jugoszláv partizánokhoz, és ezért a civil és katonai hatóságoknak akadályozniuk kell ezt a tevékenységet.⁸⁶

FORRÁSKRITIKAI MEGJEGYZÉSEK

Természetesen felmerül a kérdés, hogy mennyire megbízhatók a német iratok, és hogy mennyire reális, hogy valóban több száz fős tömegek mozogtak illegálisan az ország területén 1944-ben. Az első kérdésre úgy lehet megkísérelni a válaszadást, hogy a német megszállóknak jelentéseikben saját fontosságukat volt érdemes hangsúlyozniuk.⁸⁷ Pusztán a háború utáni önfelmentés részét képezték a német megszállást „vakációként” leíró emlékezések.⁸⁸ Az itt kezelt források döntő többsége azonban teljesen egyértelmű azzal kapcsolatban, hogy az ellenállás felszámolását szinte kivétel nélkül a magyar rendvédelmi szervek végezték. Pusztán alkalmanként került sor közös német–magyar akciókra, és egészen elszigetelt esetként kell tekintenünk a német reguláris vagy különleges erők önálló bevetésére.⁸⁹ A fegyveres ellenállók ráadásul szinte kivétel nélkül magyar biztonsági erőkre vagy honvédekre támadtak, alig került elő forrás, mely civilek német erőkkel való konfrontálódásáról szólna. Amennyiben a német források saját szerepüket akarták túlozni, igen silány munkát végeztek.

A jelentett, igen magas ellenségszámok valóban szembeötlők. Júniusban Bánffyhunyad környékén körülbelül 150 román dezertőr jelenlétét feltételezték az erdőkben német biztonsági erők.⁹⁰ Egy júliusi német jelentés a Kolozsvár környéki erdőkben körülbelül négyszáz román katonaszökevényről tudott.⁹¹ A kontrolliratok tükrében azonban nem teljesen irreális a feltételezés, hogy százegynéhány vagy akár több száz fős tömegek is a rendvédelmi szervek látókörébe kerülhettek. Egy április 5-i, magyar rendvédelmi forrásból származó, név szerinti kimutatás azokról a délvidéki svábokról, akik a német sorozási kísérletek elől menekültek el, s akiket ezért letartóztatott a magyar rendőrség, és átadott a Gestapónak, 116 nevet tartalmazott.⁹² Hasonlóan részletes listákról rendelkezünk azokról a délvidéki szerbekről és szlovákokról, akikről rádiókat koboztak el, illetve akiket nem találtak megbízhatónak, szintúgy több száz nevet említve.⁹³

Az ellenőrzés legegyszerűbb módja természetesen a kontrolliratok felkutatása, amely azonban a rendőrségi és csendőrségi iratok nagy fokú pusztulása miatt itt nem bizonyult járható útnak. Mindössze néhány ellenálló letartóztatásával kapcsolatban sikerült életrajzi és alkalmanként szakirodalmi adatokkal összevetni a német forrásokat. Ezek alapján pontosan szerepel a KdS jelentéseit összefoglaló Veessenmayer-táviratokban a következő letartóztatottak névsora: a Népjóléti és Munkaügyi Minisztérium alkalmazottja, Gortvay György,⁹⁴ Pontiller Ödön bencés szerzetes,⁹⁵ Bató Géza budaörsi tanító,⁹⁶ Breyer Imre pécsi fűrdőigazgató⁹⁷ és – az ekkor még 17 éves diáklány – Kerényi Grácia írónő.⁹⁸

85 PAAA, R100.893 2285. Veessenmayer távirata Ritter számára. 1944. július 26.

86 HL, EGY M/172. Szathmáry somogyi főispán körlevele a Somogy vármegyei főszolgabíróknak. 1944. július 20.

87 Michael P. McCONNELL: The Situation is Once Again Quiet. Gestapo Crimes in the Rhineland, Fall 1944. *Central European History*, 2012/március, 27–49., itt: 41.

88 VESZPRÉMY: *Gyilkos irodák. I. m.* 37.

89 Uo. 144.

90 PAAA, R100.893 2283. Veessenmayer távirata Ritter számára. 1944. június 2.

91 PAAA, R100.893 2285. Veessenmayer távirata Ritter számára. 1944. július 27.

92 MV, 6/97. Sváb szökevények rendőrségi névsora. 1944. április 5.

93 MV, 6/98. Bács-Bodrog vármegyei rádiók beszédésének ügyei. 1944. április 6 és 6/107, Magyarokszisai rendőrkapitányság rádiók beszédésének ügyében. 1944. április 15.

94 PAAA, R100.893 2282. Veessenmayer távirata Ritter számára. 1944. május 2. Vö. Gortvay György szócikk = *Magyar életrajzi lexikon*. szerk. KENYERES Ágnes.

95 PAAA, R100.893 2282. Veessenmayer távirata Ritter számára. 1944. május 9. Vö. *Papnak lenni. I. m.*

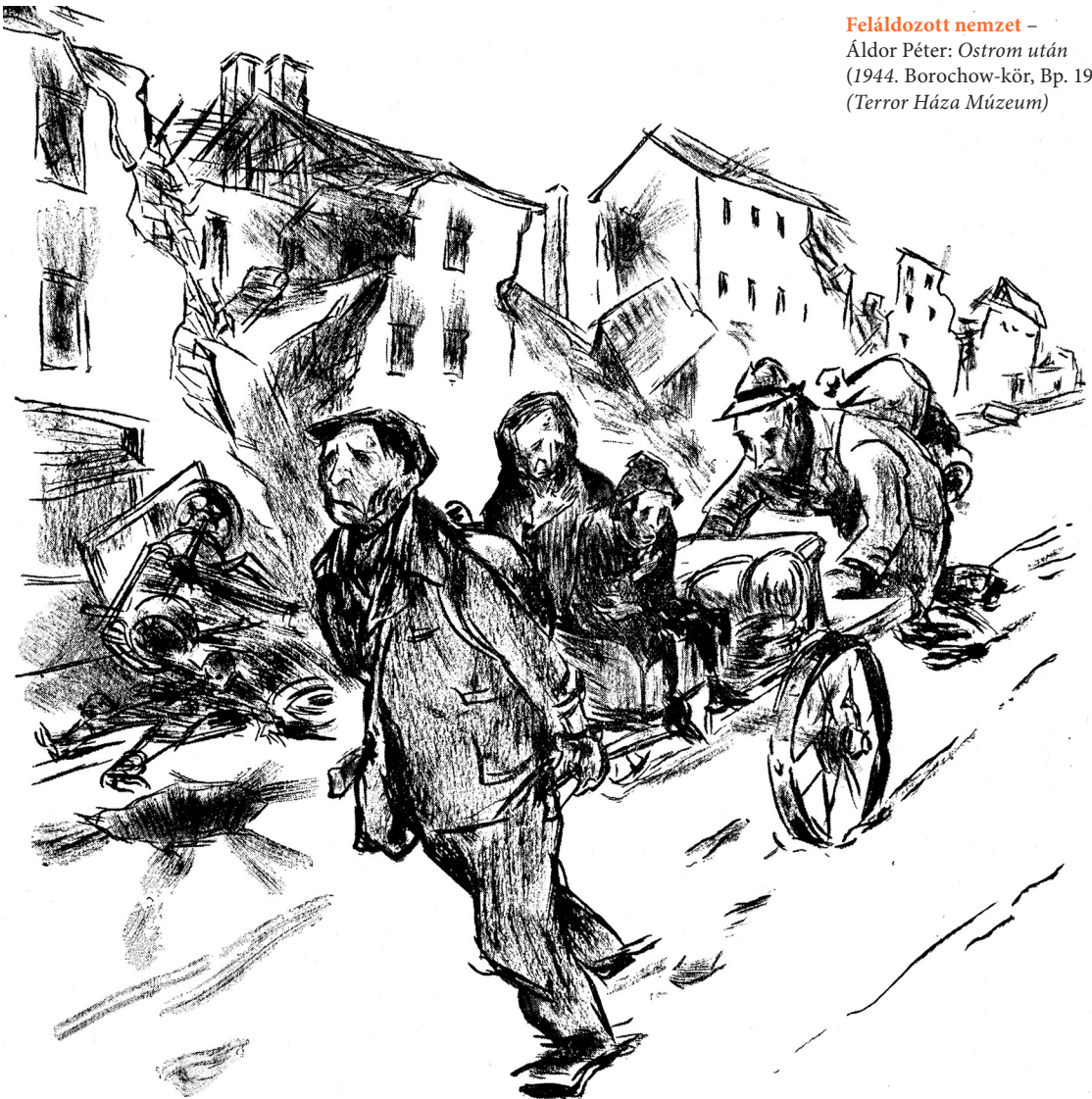
96 PAAA, R100.893 2282. Veessenmayer távirata Ritter számára. 1944. május 9. Vö. MARCHUT Réka: *Ki- és betelepítések Budaörsön (1945–1948) = Jogfosztások Budaörsön*. szerk. Grósz András, Bleyer Jakab Helytörténeti Gyűjtemény, Budaörs, 2010. 111–168., itt: 149–50.

97 PAAA, R100.893 2283. Veessenmayer távirata Ritter számára. 1944. május 22. Vö. DEUTSCH Gábor: Ördög-adta forrás. *Remény*, 2009/3. <<http://remeny.org/remeny/2009-tel/deutsch-gabor-ordog-adta-forras/>>. Deutsch szerint Breyert Auschwitzba deportálták, túlélte a holokausztot.

98 PAAA, R99451. Veessenmayer távirata Eberhard von Thadden részére. 1944. október 9. Vö. ö. Kerényi Grácia szócikk = *Magyar életrajzi lexikon. I. m.* Érdemes megjegyezni, hogy Kenyeres lexikona pontosan – napjaink szakirodalmánál pontosabban – idézi Kerényi letartóztatásának részleteit.

A táviratok nem nagyították fel ezeknek a személyeknek a szerepét, nem is találtak ki nem létező ellenállókat, csupán tárgyilagos hangon és pontosan jelentettek az eseményekről.

Érdeemes még utalni arra a kérdésre, hogy esetleg fosztogatókkal, dezertőrökkel szembeni tűzharcokat, összetűzéseket említenek-e a német jelentések fegyveres ellenállás címszó alatt. Az esetek többségét a rendszeres „banditák” rovatban jegyezték fel, de ez alatt is szerepelnek külön dezertőrök, kommunisták, vagy például románok. A jelentések tehát különbséget tettek a különböző politikai motivációk között. Mindazonáltal egyszerű fosztogatókról is tudunk, magyar források szerint Káty községben április 10-én csendőrök kerültek tűzpárbajba orvvadászokkal.⁹⁹ Azonban fontos kiemelni, hogy a fenti német jelentések orvvadászokhoz és fosztogatókhoz nem illő fegyverzetről, valutaforrásokról és egyenruhákról számolnak be. Voltaképpen már április 18-án arra figyelmeztették a vidéki rendőrkapitányságokat, hogy minden egyenruhás személy tartsa magánál igazolványát, mert olyan sok az egyenruhatolvaj „zsidó”.¹⁰⁰ Nem valószínű, hogy egyszerű fosztogatók ilyen országos lefedettséggel, ilyen felszereléssel rendelkeztek volna, illetve a német jelentésekben is említett sikereket értek volna el. Ráadásul az is kérdéses, hogy miért nem kereskedőket, civileket, esetleg zsidókat szemeltek ki maguknak ezek a fosztogatók, amennyiben valóban a fosztogatás volt a céljuk.

Feláldozott nemzet –

Áldor Péter: *Ostrom után*

(1944. Borochoy-kör, Bp. 1945)

(Terror Háza Múzeum)

99 MV, 9/71. Szegedi csendőrkerület 11. sz. parancsnoksági parancsa, 1944. június 5.

100 MV, 6/109. Budapesti rendőrfőkapitány valamennyi vidéki parancsnokság számára, 1944. április 18.

ETNIKAI JELLEGŰ ELLENÁLLÁS, EGYÉB KÉRDÉSEK

A továbbiakban még öt, eddigi eszmefuttatásunkba nem illő kérdést is fel kell vetni a források tükrében. Érdekes külön kezelni a deklaráltan nem magyar etnikumú egyének által, deklaráltan a többségi társadalom identitásától eltérő indíttatásokból motivált ellenállási kísérleteket. A bácsföldvári csendőrörs április 20-i 19 fős kimutatása azokról a civilekről, akik partizánokat rejtegettek és már büntetést is kaptak ezért, kivétel nélkül szerbeket említ.¹⁰¹ Szintúgy jellemző például az az utasítás, mely arra kérte a civil hatóságokat Somogy vármegyében, hogy – mivel a szovjetek elsősorban szláv etnikumú és zsidó egyéneket dobhatnak le ejtőernyővel – „valamennyi szláv származású egyént megfigyelés alá kell venni”.¹⁰²

Az etnikai jellegű ellenállás közé sorolható – és ismét a múlt rendszer történet szemléletét cáfolja, mely a náci megszállást „sváb világként” mutatta be¹⁰³ –, hogy Kecskemét mellett egy 150 fős német tömeg a náci sorozás ellen tiltakozott júniusban, és végül német különleges egységeknek kellett felszámolniuk a tüntetést június 18-án.¹⁰⁴ A pusztavámi Weinberger Gusztáv aláírásokat gyűjtött a helyi német lakosság körében az SS-sorozások ellen „nem szolgálunk idegen

államot” szöveggel.¹⁰⁵ Júliusban Csáktornánál mintegy száz embert tartóztatott le a magyar csendőrség, és az erről szóló német jelentés ki is emelte, hogy kiemelkedően sok a szláv etnikumú ember az ellenállók között, akik zsidók határon való átszökötésén is dolgoztak.¹⁰⁶ Szita adatai szerint legalább két, magyar érzelmű sváb lakost német különleges erők öltek meg.¹⁰⁷ Ezen kívül még lehetne idézni a nem közigazgatásban történő, munkahelyi szabotázs jelenségét is, melyet például a kassai KdS már április 19-én szintúgy figyelemmel kísért,¹⁰⁸ s melyről július 1-jén is körlevél ment ki a vidéki rendőrkapitányságoknak magyar részről, miszerint fel kell számolni az agitációt, melynek üzenete, hogy „ne termeljete a németeknek”.¹⁰⁹ Ezeknek a feltárása további kutatásra szorul.

Tárgyalandó kérdés, hogy lehet-e magyarországi ellenállásról beszélni a német megszállás során, ha a források többsége – mint utaltunk rá – nem német, hanem magyar rendvédelmi erőkkel való ütközésekre utal? A válasz komparatív perspektívában igenlő. Ugyanis a tény, hogy az ellenállók főleg a kollaboráns magyar hatóságokkal konfrontálódtak, illeszkedik Cerovic definíciójába, miszerint a partizánok elsősorban a kollaboránsokat, és nem a megszállókat támadják,¹¹⁰ illetve Deák azon, széleskörű komparatív analízisen nyugvó megállapításába, miszerint a partizánvékenységek során „ritkák voltak az összecsapások német katonákkal”.¹¹¹ A magyar rendvédelmi szervekkel konfrontálódó ellenállók tehát nem igazolják a német megszállók oldaláról a háború után elhangzó, önigazoló visszaemlékezéseket a magyarországi „luxusnyaralásról”,¹¹² hiszen ha elfogadjuk ezt a kritériumot, akkor minden megszállt ország „luxusnyaralás” volt.

Szintúgy kevésbé kutatott kérdés az ellenállás köreiben tapasztalt antiszemitizmus mértéke. Erre pamflettek elvétve utalnak, azonban ezek kevésbé feldolgozottak, kivételt jelent Pelle János történész egyik esszéje.¹¹³ Egyes területek zsidó lakosságának körében bizonyosan ismert volt a partizánok tevékenysége.

101 MV, 9/72. Bácsföldvári csendőrörs kimutatása partizánokat rejtegetőkről, 1944. április 20.

102 Hadtörténeti Levéltár (a továbbiakban HL), EGY M/162. Intézkedés ledobott ejtőernyősök felkutatására, 1944. szeptember 1-2.

103 VESZPRÉMY: Gyilkos irodák. I. m. 39.

104 PAAA, R100.892 2283. Veesenmayer távirata Ritter számára. 1944. június 20.

105 PAAA, R100.893 2283. Veesenmayer távirata Ritter számára. 1944. június 16.

106 PAAA, R100.893 2285. Veesenmayer távirata Ritter számára. 1944. július 18.

107 SZITA: A Gestapo... I. m. 87.

108 PAAA, R100.893 2282. Veesenmayer távirata Ritter számára. 1944. április 19.

109 MV, 25/137. Ugray Gábor csendőr alezredes vidéki főkapitányságok számára. 1944. július 1.

110 CEROVIC: Fighters... I. m. 205.

111 DEÁK: Európa próbatétele... I. m. 126.

112 Ilyen német forrásokat idéz: UNGVÁRY: Hősök? I. m. 98–99.

113 HL, EGY M/255. Magyar Front röpcédulája, 1944. július. „A legfoglalt zsidó vagyomból a hazaáruló kormány a mi népünknek morzsákat sem juttat”. Pelléhez lásd: PELLE János: A Magyar Államvasutak és a holokauszt történetéhez. Hítel, 2016/4. 51–69., itt: 61.

» aláírásokat gyűjtött a német lakosság körében az SS-sorozások ellen

A nagybányai gettó zsidó fiatalságából páran ki akartak szökni, hogy csatlakozzanak a partizánokhoz, de az idősök erről lebeszélték őket.¹¹⁴ Óvatosságuk indokolt lehetett, hiszen ismert, hogy a huszti zsidótanács egy megszökött tagját is ellenállók lőtték le az erdőkben.¹¹⁵

Végül a múlt rendszer emlékezetpolitikája azt is hangsúlyozta, hogy a „dolgozó nép” elszerűen rejtegette a ledobott ejtőernyős partizánokat.¹¹⁶ Ezzel szemben egy július 12-ei német jelentésben azt olvashatjuk, hogy Harkánynál 9 angolt kaptak el, akiket a lakosság meg akart lincselni, és ezért magyar katonáknak kellett kimenteniük őket a tömegből.¹¹⁷ A hasonló lincskísérletek további kutatást igényelnek, hiszen árnyalhatják a tömeges civil vagy társadalmi ellenállásról alkotott képünket.

KONKLÚZIÓ

Mint azt historiográfiai bevezetőnkben bemutattuk, az 1944-es magyarországi társadalmi és fegyveres civil ellenállás történetének széles körű, modern szemléletű kutatásáról néhány üdítő kivételtől eltekintve nem beszélhetünk, egyenesen megvetett, ellenbiztatott témának tekinthetjük. A téma alapvető levéltári forrásait a bevett szakirodalom nem kezeli, az ismert forráskiadások esetenként nem megbízhatók. A baloldaliakat – vagy egyéb ellenzéki pártokhoz tartozókat – érintő letartóztatások, internálások és szökni kívánó zsidók letartóztatásának mértéke még a lehetséges túlzások figyelembevételével, már csak a belső magyar rendvédelmi forrásból származó dokumentumok alapján is kiemelkedően nagy volt. Komparatív perspektívában elmondható, hogy a magyarországi társadalmi és fegyveres civil ellenállás a német megszállást követően gyorsan alakult ki, külföldi példákkal – Hollandiával – összevetve komoly eredményeket tudott felmutatni. (Míg Hollandiában egy évvel a német megszállást követően utcai verekedéseket kanonizált a nemzeti emlékezet, addig Magyarországon néhány hónap alatt lőfegyveres incidensekről, robbantásokról és robbantási kísérletekről szólnak a források).

Az itt idézett források tükrében a magyarországi fegyveres ellenállás egyik legnehezebben megválaszolható kérdése, hogy kik végezték ezeket a kísérleteket. Elvetve a monokauzális magyarázatokat, a források szólnak fosztogatókról, jugoszláv és valószínűleg szovjet és ukrán partizánokról, dezertőrökről, illetve kommunista ellenállókról is. A forráskritikai kérdések terén szükség lenne további kontrollforrásokra, ám a feltárt magyar rendvédelmi és közigazgatási iratok nem tették valószínűtlenné a német forrásokban szereplő adatokat hiteles mivoltát. Egyes kontrollforrások és feldolgozások felhasználásával ellenőrzött ellenállási példák alapján a német forrásokkal szemben nem igazolódott a túlzás vagy csúsztatás vádja. Míg a holland ellenállást annak antiszemita fennhangjai és erősen kommunista jellege ellenére „nemzetiesítették”, a fenti források tükrében a hasonló hazai kísérletek nem járnának sikerrel. Ennek egyik oka, hogy sokkal valószínűbbnek tűnik, hogy ezeket az ellenállási kísérleteket a magyar nemzethez etnikai és eszmei kötődések terén kevésbé tartozó egyének végezték. Másik oka, hogy az ellenálló tevékenység jelentős része éppen a kollaboráns magyar rendvédelmi szerveket és a honvédséget érte, azaz németellenesnek csak az esetek töredékében nevezhető – igaz, ebben nem tért el más országok ellenállásaitól. Ennek ellenére mindenképpen megrendítettnek kell tekinteni a mítoszt, miszerint Magyarországon a német megszállást követően ne lett volna társadalmi és fegyveres civil ellenállás. ■

114 *Galed le' jahadut Nagybánya, Nagysomkút, Felsőbánya, Kápolnokmonostor ve'szeviva*. [Emlékezés Nagybánya, Nagysomkút, Felsőbánya, Kápolnokmonostor és környéke zsidóságára] Irgun Joca Baia Mare be'jisrael, Tel Aviv, 1996. 200.

115 *A magyarországi holokauszt földrajzi enciklopédiája*. I. szerk. Randolph L. BRAHAM, Park, Bp. 2007. 674.

116 *PLL*, 784.f.3.őe. 28. Nógrádi Sándor beszéde, 1946. május 11.

117 *PAAA*, R100.893 2285. Veessenmayer távirata Ritter számára. 1944. július 12.